

№1дәріс. Кіріспе. Экскурсиялық жұмыстардың методикасы мен практикасының мәні мен мақсаты.

Дәріс жоспары:

1. Кіріспе. Экскурсиялық жұмыстардың методикасы мен практикасының мәні мен мақсаты
2. Экскурсиялық жұмыстардың методикасы мен практикасының пәнінің өзектілігі.
3. Терминология мәселелерінің ерекшеліктері.

Мақсаты: студенттерді музей-педагогикалық процесс заңдылығымен, экскурсиялық істе жаңа технологияны қолданумен, келушілермен қазіргі коммуникацияның жаңа қырымен жұмыс жасауды таныстыру. Шолу және тақырыптық экскурсияларды құрау тәсілін білу, музей құндылықтарына және тарихи-мәдени ескерткіштеріне қатысты мәселелерге өз ойын білдіруге үйрету.

«Экскурсия» сөзінің түпкі мәні латын тіліндегі «excursio»терминінен алынады, ол бүгінгі күні «сапар», «серуендеу» дегенмағына береді.Басында бұл сөз «әскери шапшаңдық», кейіннен «серуенге шығу», «жорық» деп белгіленген. Аталған термин Ресейде ХІХ ғасырдан қолданылып келе жатыр. Экскурсия – жеке тұлғаның уақытша болатын елдегі (жердегі) туристік ресурстарды танымдық мақсатта жиырма төрт сағаттан аспайтын уақытқа барып көруі. Яғни бір тәуліктен аспаса онда жасалынған сапар«экскурсия» деп аталады. Сайып келгенде, экскурсия ғылыми, білім беру, танымдық, мәдени-ағарту, демалу, т.б. мақсаттарда белгілі бір орындарға ұйымдастырылатын ұжымдық сапар немесе жорық. Экскурсияның мазмұны зерттеу нысанына (табиғат, музей, өндіріс, архитектуралық кешен, тарихи оқиғалар болған орын, т.б.) байланысты болып келеді. Тақырыбы бойынша экскурсиялар мәдени-тарихи, ғылыми жаратылыстану, өндірістік, өлкетану, т.б. болып жіктеледі. Экскурсия оқу жүйесіне байланысты мектептерде жиі қолданылып келеді. Мұндай жағдайларда экскурсия оқушылардың ой-өрісін кеңейтуге бейімдейтін оқу-бағдарламалық және мектептен тыс экскурсиялар болып бөлінеді. Экскурсия негізіне оның ақпараттық бөлімі, қоршаған ортамен байланысы, ғылыми мәнімен, адамдардың бір-бірімен байланысы, оның идеялығы сияқты аспектілер жатады.Сөйтіп, халық арасында мәдени-ағарту жұмысының маңызды бөлігі ретінде экскурсиялық іс жолға қойылған деуге болады. Оның тарихы жалпы өткен ғасырларды қамтығанымен, бұрынғы кеңестік кеңістіктегі елдерде ең дамыған кезі ХХ ғасырдың 70-80-жылдары деп есептеледі. Осы кездері экскурсия қосымша білім алудың негізгі тұрпаты тұрғысында қоғамға кеңінен тарады, арнайы нұсқаулар бойынша жоспарлы түрде мектеп оқушылары экскурсияға шығып отырды. Әсіресе, пионерлер лагерьлерінде, жазғы демалыстарда немесе көктемгі мейрам күндері мектеп оқушылары экскурсияға барып келіп жатты. Осы кездері экскурсияның мәні мен жас жеткіншектерді тәрбиелеудегі рөлі жан-жақты талданды, ендігі жерде

экскурсия өткізген уақыты бойынша емес, тақырыбы бойынша жүйелене бастады.

Экскурсияның даму жолы оның мәнінің өзгеруімен тікелей қабысады. Бастапқыда ол практикалық міндеттері бар серуен болды, мысалы, дәрілік шөптерді іздестіру, т.б. Бұдан кейін ол алдына ғылыми міндеттерді: мысалы, өлкетану музейлеріне арнап жәдігерлер іздестіруді, т.б. қойды. Біліктілікті арттырудың жаңа тұрпаттарын іздестіру экскурсия алдына жалпы білім беру мақсатын шығарды. Ал тәрбие жұмысын жақсартуға деген ұмтылыс экскурсияны мәдени-ағарту жұмыстарының біріне айналдырды. Сөйтіп, қазіргі таңда экскурсия өзінің арнайы функциясы мен белгілері, өзіндік жеке-дара әдісі бар біртұтас жүйе ретінде бағаланады. Ол мазмұны, жүргізу тәсілдері мен материалдарды жеткізу әдісі бойынша кемелденген және де идеялық-тәрбиелік және мәдени-бұқаралық жұмыстың келелі бір бөлігі ретінде сипатталады.

1-кесте. Экскурсия мақсаты мен міндеттері. Авторы – Б.В.Емельянов.

№ р/н	Мақсаты	Міндеттері	Өткізу формалары
1	Демалыс	Дәрілік шөптерді, жеміс-жидектерді іздестіру	Серуен
2	Оқу	Оқу пәндері (ботаника, география, тарих) бойынша балалардың білімді игеруі	Сыныптан тыс бөлмедегі сабақ
3	Ғылыми	Өлкетану мұражайына жәдігерлер табу	Экспедиция
4	Жалпы білім беру	Жалпы мәдени ой-танымды кеңейту	Туристік сапарда әңгімелесу, транспорттық саяхаттағы жолдағы экскурсиялық ақпарат
5	Мәдени-ағартушылық	Тарих, сәулет өнері, әдебиет және басқа салалар бойынша білім деңгейін арттыру	Көп жоспарлы экскурсиялық шолу
6	Мәдени-тәрбиелік	Білімді тәрбиемен ұштастыра меңгеру	Тақырыптық экскурсия

Экскурсияны адамдар әрқалай пайдаланады. Одан адамдардың бір бөлігі білім қазынасын іздестірсе, келесілері жекелеген мәселелерді (өнер туындыларын, табиғат құбылыстарын, адамның күнделікті тыныс-тіршілігін, т.б.) пайымдауға ұмтылады. Ол ақыл-ойдағы білімді нақтыландырады, ұлғайтады, табиғат пен адамдар өміріндегі құбылыстар байыбына терең түсінуге жетелейді. Сайып келгенде, экскурсия алдын ала таңдап алынған нысандарды көзбен көріп, ол жайында толымды ақпарат алатын таным үрдісі саналады. Нысанды көрсету білікті экскурсия жүргізуші жетекшілігімен жүзеге асады. Экскурсия жүргізуші тындармандарға сол нысан жайлы тарихи құбылыстардың барлығын әңгімелеп береді. Қысқаша қайырғанда, «экскурсия» деген адамдар тобына берілетін білім жиынтығы және оны жеткізу қызметінің белгілі бір жүйесі болып табылады.

Экскурсиялық іс ғылымның дара саласы ретінде біршама кеш қалыптаса бастауда. Оның «экскурсиялық қызмет», «экскурсиятану», «экскурсиялық теория» сында балама атаулары да білім беру жүйесі мен музей саласында кеңінен қолданылып келеді. Былайша айтқанда, «экскурсиялық іс» сөздерін қазақша қолдануда әлі күнге дейін бірізділік жоқ. Дегенмен, оны экскурсиялық іс тарихын, экскурсиялық қызметтің теориясын, методологиясы мен әдістерін ашып көрсететін және туристік-экскурсиялық мекемелердің тәжірбиесін жинақтап, олардың қызметін айқындайтын кешенді ғылыми пән ретінде сипаттауға болады. Экскурсиялық іс пәнінің қалыптасуы мен дамуы «мұражай мен оған келуші» арасындағы қатынастардың өз аспектісінде зерделенуі, көптеген жаңа музейтанулық концепциялардың пайда болуы арқылы жүзеге асты. Ондаған жылдарға созылған қалыптасу тарихында оның кейбір теориялары өзінің теоретикалық-әдістемелік мағынасы бойынша бір-біріне қарама-қайшы келді, бірақ сарабдал ғылыми ізденістердің арқасында ғылымда экскурсиялық істің өзіндік орны айқындалды да, мұражайдағы зияткерлік-танымдық қызмет ретінде бағаланды, нәтижесінде қазіргі таңда мұражай мен оған келушілер арақатынасын, экскурсанттарға қызмет көрсетудің сапасын жетілдіретін үдерістерді зерттейтін ғылым саласы деп те белгілене бастады.

Қалай болғанда да, экскурсиялық істің өзіне тән зерттеу нысаны бар. Оған музейге келген адамдармен жүргізілетін жұмыстардың барлық саяси құбылыстары мен ағымдық үдерістері жатады. Кез келген ғылым өзге ғылымдардан өзінің зерттеу пәнімен ажыратылады. Барлық ғылымдар түрлі құбылыстар мен үрдістердің объективті шындығын зерттейді. Бірақ әр ғылымның зерттеу нысанына, біріншіден, объективті шындықтың белгілі жағы мен саласы, екіншіден, тек берілген ғылымға ғана тән арнайы даму заңдылықтары мен заңдары, үшіншіден, осы заңдар мен заңдылықтардың әрекет тетіктері мен айқындалуының ерекше тұрпаттары жатады. Сондықтан осыған орай ғылымның нысаны мен пәні ажыратылады: нысанына зерттеу үрдісінің бағыты, ал пәніне зерттеу нысанын құрайтын, байланыстар мен қатынастар кіреді. Экскурсиялық істің нысанына музей жатқызылады. Тек жай ғана музей емес, онымен қабысып жатқан осы саладағы қызмет аясы, т.б. енеді. Музейтанулық зерттеудің пәні нысан қасиеті мен мәселе сипатымен айқындалады. Танымның пәнін белгілеу үрдісінде шешуші құбылыстарға экскурсия мен музейге келуші адамдардың өзара әрекеті, екі тараптың қатынастары, экскурсия жүргізушінің шеберлігі және т.б. жатады. Бұлардың барлығы да белгілі заңдылықтардың немесе үрдістердің әрекетімен астасып отырады және де экскурсиялық істің негізгі пәнін құрайды.

Экскурсиялық іс музейлер қалыптасқан соңғы екі-үш ғасырдан бері онымен бірге баяу да болса дамып келді. Осы аралықта музейтану теориясында түрлі ғылыми ағымдар мен бағыттар, пайымдаулар мен тұжырымдамалар қалыптасты. Олардың әрқайсысы музейтанудың белгілі бір салаларын айқындады, даму көкжиектерін белгілеп, заман ағымына сай оның келешегін болжап отырды.

Десек те, бүгінгі күні экскурсиялық істің ғылым ретінде пәнін айқындау, оны жетілдіру мен тереңдету үрдісі өз жалғасын тауып келеді. Мұны ғылыми

ой-сананың дамуымен, инновациялық тұрғыдан көпсалалы ғылыми-зерттеу әдіс-тәсілдерінің кеңінен қолданылуымен түсіндіруге болады.

Тарих және өзге де қоғамтану мамандықтары сияқты, экскурсиялық іс те сипаты бойынша екі негізгі мәселемен ұштасады. Бұл біріншіден, онда белгілі әлеуметтік заңдылықтардың орын алуы болса, екіншіден, қоғам дамуына ықпал еткен жеке-дара, қайталанбас құбылыстар мен үрдістердің дамуын елге нақты фактілер арқылы жеткізу миссиясын арқалайды. Экскурсиялық іс ғылым ретінде жалпы ғылыми әдістердің белгілі бір қорын, әдістемелік негіздерін пайдаланады. Ал өз кезегінде олардың арасында тарихи және салыстырмалы талдау, құрылымдық-функционалдық, жүйелік, т.б. бар. Экскурсиялық іс екі сипатта: ғылым және оқу пәні ретінде қарастырылады. Экскурсиялық іс ғылым ретінде музейтанудың сан саласын, оның ішінде экскурсиялық қызметтің пайда болуы мен дамуын, оның жолдарын жетілдіру мәселелерін зерттейді.

Экскурсиялық іс пән ретінде оқытылса мектеп оқушыларына, жоғары оқу орындары мен жекелеген адамдарға тұнған тарих мәселелері бойынша педагогикалық тұрғыдан тиянақты білім жүйесін беретіндігі өткен ғасырдың басында-ақ толымды түрде дәлелденген болатын. Ол жеке пән ретінде «Туризм» және «Музей ісі және ескерткіштерді қорғау» мамандықтарының оқу бағдарламаларына енгізіліп, шетелдік және Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарында міндетті түрде оқытылады. Өз кезегінде «Экскурсиялық іс» басқа пәндермен пәнаралық байланыстар орнатқан. Олардың арасынан «Музей коммуникациясының теориясы мен практикасы», «Тарихи-мәдени туризм», «Музей педагогикасы», «Қазақстанның мемориальды-культтық кешендері», т.б. атауға болады.

Бақылау сұрақтары:

- 1.«Экскурсия» сөзінің түпкі мәні не?
2. Экскурсияның туындауына әсер еткен негізгі жағдайларды көрсетіңіз.
3. Экскурсия мақсаттарының дамуын айқындаңыз.
4. Экскурсияның дамуындағы мақсаты мен міндеттерін жіктеңіз.
- 5.Экскурсияның оқу жүйесіндегі орнын бағалаңыз.
6. Экскурсияның әртүрлі аспектілерін көрсетіңіз.

Ұсынылатын әдебиеттер:

1. Савина Н.В., Горбылева З.М. Экскурсоведение: Учебное пособие. – Минск, 2004.
2. Емельянов Б.В. Экскурсоведение. Учебное пособие. –М., 2002.
3. Райымханова К.Н., Қатран Д. Музей ісінің теориясы мен практикасы. –А., 2001
4. Дькова Р.А. Основы экскурсоведения. –М.:1985.–255 с.
5. Основы музееведения. Отв. Ред. Э.А. Шулепова М., 2005
6. Музеи будущего: информационный менеджмент /сост А.В. Лебедев, М., 2001

7. Гнедовский М.Б. Современные тенденции развития музейной коммуникации в капиталистических странах, теория и практика. М., 1986 вып.1